

**ФОРМУВАННЯ МІЖСОБИСТІСНОГО
ДОВЖЕНКІВСЬКОГО КОНФЛІКТУ МОВНИМИ ЗАСОБАМИ
(за кіноповістю „Зачарована Десна”)**

Стаття розглядає конфлікти повісті О.Довженка „Зачарована Десна”. Автор аналізує мову конфліктів, їх вид, мотивацію, стадії розвитку, форми поведінки та вихід з конфлікту. У статті вперше подається характеристика довженківського мислення та його уявлення про гармонійне життя людини з позиції конфліктології

Творчість Олександра Довженка - письменника, кінорежисера - має широко світове визнання. Максим Рильський сказав про нього: „Масштаби довженківського мислення були неосяжні. Але був один центр, навколо якого обертались усі створені Довженком образи і картини. Це боротьба людини за гармонійне, прекрасне, розумне, одухотворене життя, боротьба людини за щастя людства” [17,226]. Саме у кіноповісті „Зачарована Десна” створено виразні національні характери, про які потім скажуть „довженківські”. Цей автобіографічний твір змальовує спогади письменника про своє дитинство, перші кроки пізнання життя, які переростають у авторські роздуми про моральне здоров’я, внутрішню культуру думок і почуттів трудових людей. Дослідники творчості Довженка зазначають, що ця повість „посилила інтерес до...осягнення індивідуальної людської долі і долі народу...і в ній народне і особисте поставало в рівновеликій гармонійній взаємодії” [9,518], що „ця задушевна лірична сповідь, по вінця напоєна любов’ю до рідного краю...до України, з її великим, але скорбним минулим” [7, 275].

Життєвий і творчий шлях О.Довженка досліджено та описано у численних працях науковців (М.Рильський, Ч. Айтматов, І. Андронников, Вс. Вишневський, Б.Крижанівський, С.Плачинда, В.Фашенко, Ю.Барабаш та ін.) (1, 6, 15, 16, 17). Естетичні, національні, філософські засади у спадщині митця, своєрідність його національного психологізму, світогляд стали основою для наукових доробок і українських, і зарубіжних вчених (Л.Вдовенко, В.Коваль, О.Ковальчук, Н.Медвідь, І.Моїсеєв, Є.Чередніченко та ін.) (5, 10, 11, 13, 14, 18).

Автор статті досліджує мовні особливості створення конфліктів у художніх творах. Зокрема, нами було проаналізовано тексти О.Кобилянської, Гр.Тютюнника, А.Тесленка, В.Белова, В.Тендрякова та ін. (3, 4). Природно, що ми звернулися і до багатой спадщини Довженка. Отже, метою нашої роботи є виявлення та характеристика відмінних рис конфліктів у кіноповісті „Зачарована Десна” на основі мовних засобів їх створення. Таким чином, стаття, по-перше, є продовженням авторського дослідження, по-друге, дає

можливість поглянути на твір з точки зору законів конфліктології.

Для нас значним є той факт, що робота над кіноповістю „Зачарована Десна” була розпочата у 1942 році, коли авторові виповнювалося 48 років, а завершено - у 1955 році. Відомо, що з часом сприйняття людиною подій, явищ, їх оцінка може кардинально змінюватися. На нашу думку, відсутність чіткого сюжету й послідовності розповіді обумовлені не тільки перспективами показу змісту на екрані засобами кіно, а і втратою хронологічної наступності через часову відстань. У пам’яті автора залишилися тільки найяскравіші спогади, які і художньо, і філософськи осмислюються у роздумах зрілого художника та дорослої людини. Дитячі спогади зіткані, як мереживо, з барвистого зображення ріки, зелені городу і краси весняної повені, колядування дівчат і праці на сіножаті, з любові до трудівниці-матері і працюючого батька. Та не лише приємне залишилося у пам’яті Сашка. В одному з наукових досліджень автори зазначають, що щедрим „гумором пройняті численні лайки і прокльони прабабки ... у такому самому плані змальовано образ ... діда Захарки” [7, 274]. Нібито не такий вже й страх викликала гуска, чужий собака, п’яний батько чи картина божого суду. Але хто може визначити міру дитячого страху? Тільки сама дитина! Опис цих дитячих переживань через десятки років стає описом лише спогадів дорослої людини. Разом з тим, у кіноповісті є такі картини та образи, що дають нам можливість (у певній мірі) поглянути на „світ Десни” очима малої дитини. Це завдання може бути розв’язано і через аналіз конфліктів твору.

Звичайно, ми далекі від думки, що в оточенні малого Сашка були люди, які мали бодай яке-небудь уявлення про теорію конфлікту (якщо батько був навіть неписьменний). Але впевнені, що народний досвід та мудрість завжди визначали сутичку, спір як негативний момент у спілкуванні між людьми, зазначаючи, що „поганий мир краще доброї війни”. Відомо було і те, що наслідки суперечок завжди мають негативний результат, впливають на людські стосунки, моральне здоров’я, призводять до фізичного насильства та навіть вбивства. Підсвідомо і свідомо людина намагається уникнути конфлікту. Тому не з таким вже й „гумором” сприймається конфлікт прабабці з малою дитиною. Не лише в українців, а і в інших народів світу віками панує закон, за яким проклясти свою рідну дитину вважається за найстрашнішу для неї кару. Прокляття та страх перед ним утримувало дітей від необдуманих вчинків. А що вчинив Сашко? Дитина вирвала рядок моркви, шукаючи яка більша та смачніша. Мовленнева реакція прабабці, описана Довженком, містить численні лайки та прокльони: „*бодай би тобі ноги повсихали*”, „*бодай тобі руки й ноги поламало*”, „*щоб ти зів’яв був*”, „*мати божжа...добий його святіш твоїм омофором*”, „*повисмикуй йому...і повикручуй ручечки й ніжечки*”, „*поламай йому...пальчики й суставчики*”, „*щоб ріс він не вгору, а вниз*”, „*бодай його пранці та болячки з’їли*”, „*бодай його шашіль поточила*” [8,435-436]. Змальовуючи конфлікт, автор намагається виправдати прабабцю, пояснюючи, що така поведінка зумовлена деякими культурними пережитками, що в бога не дуже вірили, вірили в нечисту силу, вірили в свята (досить дивно вірили: „*щоб тебе побило святе різдво*”, „*побий його свята паска*” [8,435]), що це була 92

„творчість її палкої\ темної, престарілої душі”, що такими були бабині молитви. „Помолившись” за малого Сашка, бабця „понесла грозу” на свого сина: „бодай би ти не встав”, „бодай тебе пранці з’їїи”, „щоб ти їв і не наїдався ”, „ щоб тебе розірвало ”, „ щоб ти луснув був маленьким ” [8, 436].

Можна прийняти пояснення автора, але наслідки морквяного конфлікту були для дитини зовсім не некривдними. О.Довженко протирічить сам собі: прокльони бабці не страшні, але реакція дитини важка. Сам себе називає „маленьким ангелом”, який „поламав свої тоненькі крила”. Мало того, дитина хоче вмерти. Причому опис цього дитячого стану повністю відповідає сучасним дослідженням з дитячої психології, що свідчить про їх справжність. Сашко вважає, що вмерти - єдиний вихід із конфліктної ситуації. Але вмерти треба не насправді і не надовго: нехай дорослі злякаються, поплачуть, пожаліють, все вибачать - тут Сашко і оживе. Таким чином, конфлікт прабабця - Сашко є конфліктом між особами, який відноситься до соціально-педагогічного типу, має низьку мотивацію і тому являє собою випадковий конфлікт. Учасники мають різні форми поведінки (бабця - активно-конфліктну, Сашко - пасивно- конфліктну). Вирішення суперечки відбувається за умови боротьби однієї зі сторін (бабці) до повної поразки іншої. Післяконфліктна стадія найважчою є для Сашка, який надзвичайно страждає. Такий розвиток та вирішення конфлікту завдасть моральної шкоди не тільки дитині, але і дорослому.

Бачене навкруги, хлопець доповнює своєю фантазією. З одного боку, це місяць сміється, трави голос подають, з’являється лев. А з іншого - „кровава битва” на сінокосі. З точки зору теорії конфлікту, бійка на сінокосі є груповим конфліктом, який зачіпає сферу економічної життєдіяльності людей з визначенням потреб та інтересів сторін. З урахуванням мотивації відноситься до істинних конструктивних конфліктів. Поведінка сторін - активно- конфліктна з переходом із латентного стану в явне протиборство сторін. Вирішення - боротьба однієї зі сторін до повної поразки іншої (фізичне насильство). Післяконфліктна стадія описана Довженком так: „побоїща закінчувались аж надвечір, проте завжди щасливо ” [8, 459]. Дійсно, бійки між дорослими не виняткове явище. Але описаний конфлікт для дитини стає страшним випробовуванням. Науковці вважають, що подібні фантазійні картини свідчать про психологічну травму Сашка: „кров лилася з та казанами”, „я...затуляв очі, а вони рубали один одного сокирами”, „відрубували один одному голови, руки, врубалися в розпаїєні груди ”, „ Самійло кидався на діда і прохромлював йому живіт наскрізь...вилами”, „дід...розмахувався...і так хряснув Самійла...що голова в нього розвалювалася надвое, як кавун” [8,458-459]. Результат споглядання Сашком і іншими дітьми цих бійок охарактеризований Довженком: „...ми, діти, теж починали ненавидіти один одного ”.

Якщо вже реалії життя не зглянулися на малу дитину, то що можна говорити про стосунки між дорослими. Мати Сашка мала за ворогів батька, діда й бабу, фактично, всіх членів сім’ї. Для підсилення свого впливу у конфлікті вона вдається до допомоги третьої сторони: „мати молилась святому Юрію Побідоносцеві...і благаїа потоптати її ворогів” [8, 438]. Та часто і сама

не залишалася у боргу: конфлікт з бабою переріс у фізичне насильство („ довго не давала бабі їсти”), на що прабабця відповіла моральним насильством („накупила у церкві свічок проти матері, та і поставила їх перед богами сторч догори”).

Явно конфліктна поведінка існує і у ставленні до сторонніх людей. Мати боїться і ненавидить старців, але подає їм щедру милостиню. Відчуваючи таке фальшиве ставлення і матері, і інших людей, старець Богдан Холод також вдається до „молитви”: „щоб бодай вам добра не було”, „вовки б вас загризли” [8,449]. Старця замучили жорстокі діти, а батько, дізнавшись про це, висловив свою думку просто: „туди йому й дорога, - сказав батько й плюнув” [8, 449].

У конфліктології, як один з видів конфліктів, визначається конфлікт у тваринному світі. Але сутичка між людиною і твариною чи птахом, то незвичний конфлікт. Практично, він не піддається класифікації, хоча і має всі необхідні ознаки конфлікту. Сторони: ворона - дядько Самійло, мотивація - істинний зміщений (виникає у випадку приховування дійсної причини). Поведінка сторін - активно-конфліктна (дядько „бажав” вороні здохнути, ворона накаркувала дощ). Конфлікт може характеризуватися наявністю у однієї зі сторін групи підтримки. У дядька була підтримка з боку батька. Батько вирішив застрелити ворону (фізичне насильство). „Вихід” ворони з конфліктної ситуації досить логічний - залишити „поле бою” у зв’язку з фізичною перевагою іншої сторони.

Сторони іншого конфлікту: сім’я - собака Пірат та його син, теж Пірат. Конфліктні дії: пси були трудягами, тому виконували всяку домашню роботу, а саме: носили огірки в зубах і складали в саду, випивали зайві курячі яйця, гралися з поросятами, телятами, курми, голубами, гусьми (і чужими!) так, що гра закінчувалась каліцтвом чи смертю. У відповідь члени сім’ї (дід, мати) „бажали”: „ бодай ви подошли”, „ бодай їм добра не було”, кидали в них кісткою. Поведінка сторін - активно-конфліктна. Боротьба сторін має обмежені ресурси і носить локальний характер. Вирішення сутички за попереднім сценарієм: пси тікали і ховалися, хоча, як пише, автор, „дивились на нас з тютюну і по-собачому сміялися з нас” [8,466]. Тож результати цього конфлікту мали негативний наслідок тільки для сім’ї.

Підсумки: автор статті вперше вдається до аналізу тексту кіноповісті „Зачарована Десна” з позиції конфліктології. Нами виявлено у тексті кілька конфліктів, які і були охарактеризовані: визначено мовні елементи, котрі формували особливий довженківський конфлікт. Суперечки розглянуто з позицій: вид, суб’єкт та учасник конфлікту, рушійні сили, мотивація та суб’єктивне сприйняття, стадії розвитку, вирішення конфлікту та поведінка сторін. Конфлікти, особливо за участю дитини, змальовують ураження самолюбства, приниження та моральне страждання малого Сашка. Конфлікти дорослих базуються на жорстокості, фізичному, моральному насильстві; боротьба ведеться до „перемоги”, але результат незмінний: приниження обох сторін. Отже, довженківське мислення базувалося на розумному, гармонійному житті людини. Але глобальні суспільні болі та проблеми пронизували і його життя, і його творчість. Тому у своєму ставленні до минулого Довженко не **94**

тільки ліричний герой, але і оповідач про складне, проблемне, неприкрашене, навіть потворне у стосунках людей. Виявленням цих ознак є саме система описаних конфліктів. Разом з тим, мистецька настроєність на сучасність і її проблеми підносить творчість О.Довженка до рівня „найвеличнішого явища в історії народів” [16, 34].

Список використаної літератури

1. Айтматов Ч. Земли и птица вдохновения // Правда. - 1984. - 18 сентября.
2. Анцупов А., Шапилов А. Конфликтология: Учебник для вузов. - Москва: ЮНИТИ, 2001.
3. Білоконенко Л.А. Роль дієслів-конфліктогенів у створенні конфліктної ситуації (на основі текстів Григора Тютюнника)//Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство. Випуск 9. - 2003. - С. 36-40.
4. Білоконенко Л. Мовна динаміка конфліктів у повісті Ольги Кобилянської „Земля” // Мандрівець. - 2003. - №6. - С. 34-43.
5. Вдовенко Л. Відображення світогляду наших предків у повісті О.Довженка „Зачарована Десна” // Дивослово. - 1999. - №11. - С. 42-45.
6. Вишневський Вс. Статті, днівники, письма о литературе и искусстве.-М., 1961.-С. 240-243.
7. Грицай М.С., Неділько В.Я., Ладоня І.О. Українська література. - К., 1985.-С. 273-275.
8. Довженко О. Кіноповісті. Оповідання. - К., 1986.
9. Історія української літератури: У 2 т. - К., 1988. - Т. 1. - С. 509-520.
10. Коваль В. Уроки словесності в системі національно-патріотичного виховання (на прикладі кіноповісті „Зачарована Десна” та „Україна в огні”) // Рідна школа. - 1999. - №3. - С. 53-55.
11. Ковальчук О. До проблеми глибини естетичного аналізу твору „Зачарована Десна” О.Довженка // Дивослово. - 2002. - №6. - С. 43-45.
12. Козырев Г.И. Введение в конфликтологию: Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М., 2001. - 176 с.
13. Медвідь Н. Національна своєрідність психологізму О.Довженка// Дивослово. - 1999. - №9. - С. 53-55.
14. Моисеев И. Философия Александра Довженка//Философская и социолнговистическая мысль. - 1994. - №9-10. - С. 177-192.
15. Плачинда С.П. Олександр Довженко. - К., 1980.
16. Рильський М. Статті про літературу. - К., 1980. - С. 334-335.
17. Рильський М. Він народився, щоб творити//Рильський М. Зібрання творів: У 20 т. - К., 1986. - Т. 15. - С. 226.

Summary

The article considers the conflicts in the story by O.Dovshenko's „Zacharovana Desna”. The author analyses conflicts' language, their variety, motives, stages of development, the forms of behavior, the way out of the conflict. The characteristics of O.Dovshenko's thinking and his idea of harmonic life of a person from the point of view of conflictology is given in the article for the first time.